

ELS ETCÈTERES

La publicació d'aquesta obra ha comptat amb un ajut de
la Institució de les Lletres Catalanes

© Fundació Joan Brossa, Edicions de la Universitat de Barcelona, 2011

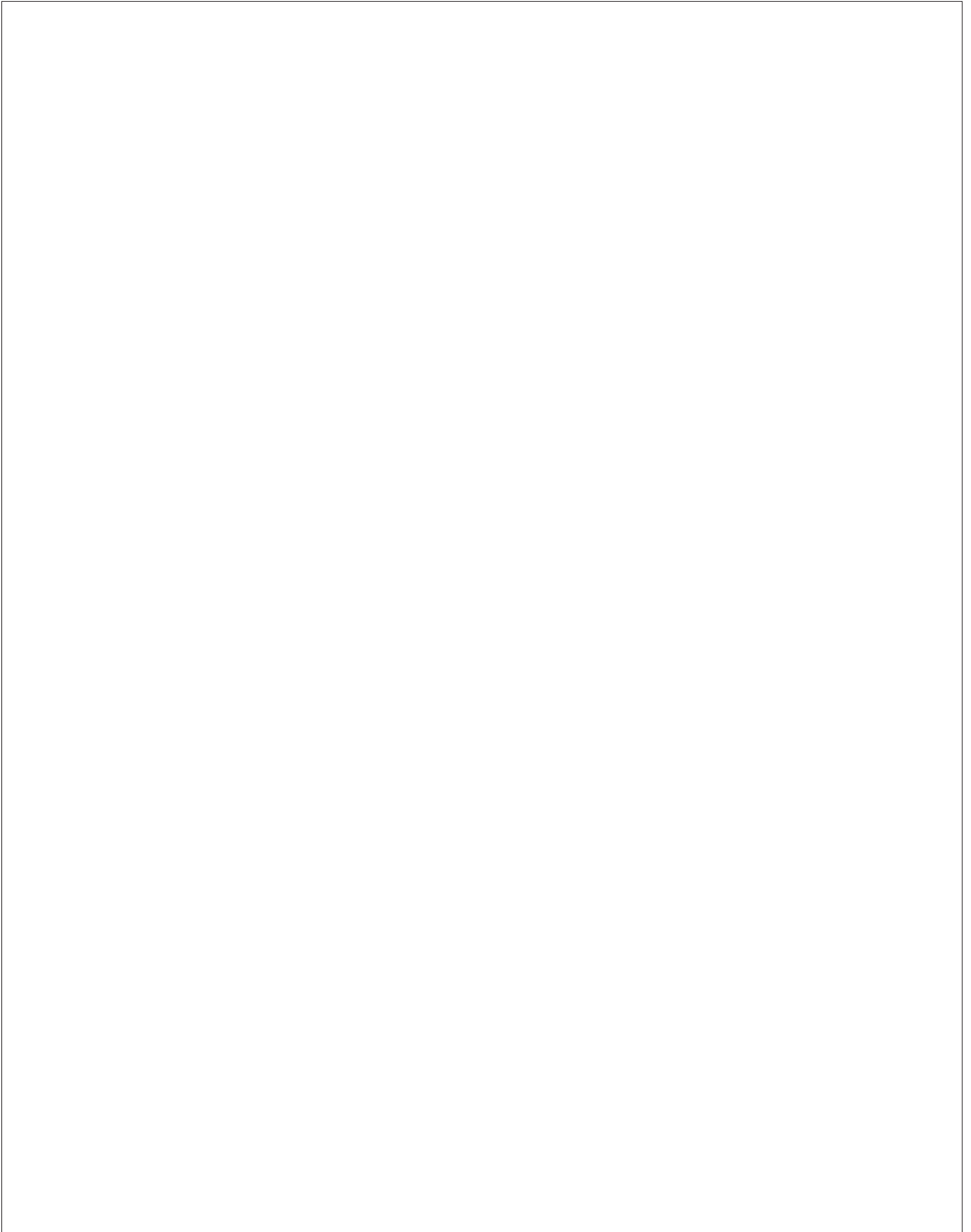
© Confluences, cipM, 2011

© dels textos : els seus autors, 2011

JOAN BROSSA

ELS ETCÈTERES

c i p M

MARC AUDÍ

Joan Brossa (1919-1998) va crear poemes visuals al llarg de tota la seva vida. Tot i que les primeres incursions en aquest gènere, properes als primers cal·ligrames d'Apollinaire o de Joan Salvat-Papasseit, daten de 1941, no va ser fins al desembre de 1959 que la poesia visual va passar a ocupar un lloc fonamental dins de la seva obra poètica. És quan va idear una nova forma, la del llibre de poesia visual, en la qual els seus poemes eren concebuts en sèries d'una vintena, a la manera d'una «suite». «Suites», en el sentit que Arnold Schönberg havia compostat la primera obra dodecafònica tot manllevant a la música barroca la idea d'una successió de pauses curtes de ritme variat. En el curs dels anys seixanta Brossa realitza trenta-tres «suites» de poesia visual, servint-se principalment de la tècnica del collage. Per a això utilitza materials manufacturats o usats que ha trobat en els «bric-à-brac confus», que deia Baudelaire, de la ciutat de Barcelona. També empra altres tècniques, com ara l'assemblatge, el retallat o de vegades fins i tot l'escriptura manuscrita. Malgrat la diversitat de tècniques i de materials utilitzats, els poemes visuals sempre presenten una sobrietat corprenedora, com més va més explícita al llarg de la dècada. Des de finals d'aquells anys seixanta, Brossa es val cada cop més de les lletres de l'alfabet –dels mots, més rarament–, inserides en la superfície de la pàgina sempre mitjançant collage. També els pomes visuals van acompanyats progressivament de títol específic, de manera que tendeixen a fer-se autònoms en el si de cada «suite».

No hi ha dubte que l'any 1970 és el més prolífic pel que fa a la poesia visual. Brossa hi compona el cicle de *Poemes habitables*, que consta essencialment de llibres de poesia visual –entre els quals hi ha *Els etcèteres*– a costat de gèneres nous, com ara el llibre d'artista, o de formes

més lliures que susciten la intervenció directa del públic en el mateix poema o a partir d'ell. Aquest cicle comprèn més de vuit-cents poemes, més o menys la meitat de la producció brossiana d'aquest gènere. Durant els trenta anys següents l'autor extraurà d'aquest immens pou –en bona part tothora inèdit– l'obra visual que cada cop ha estat més publicada en format de cartell i avui dia exposada finalment en els més prestigiosos centres d'art i museus.

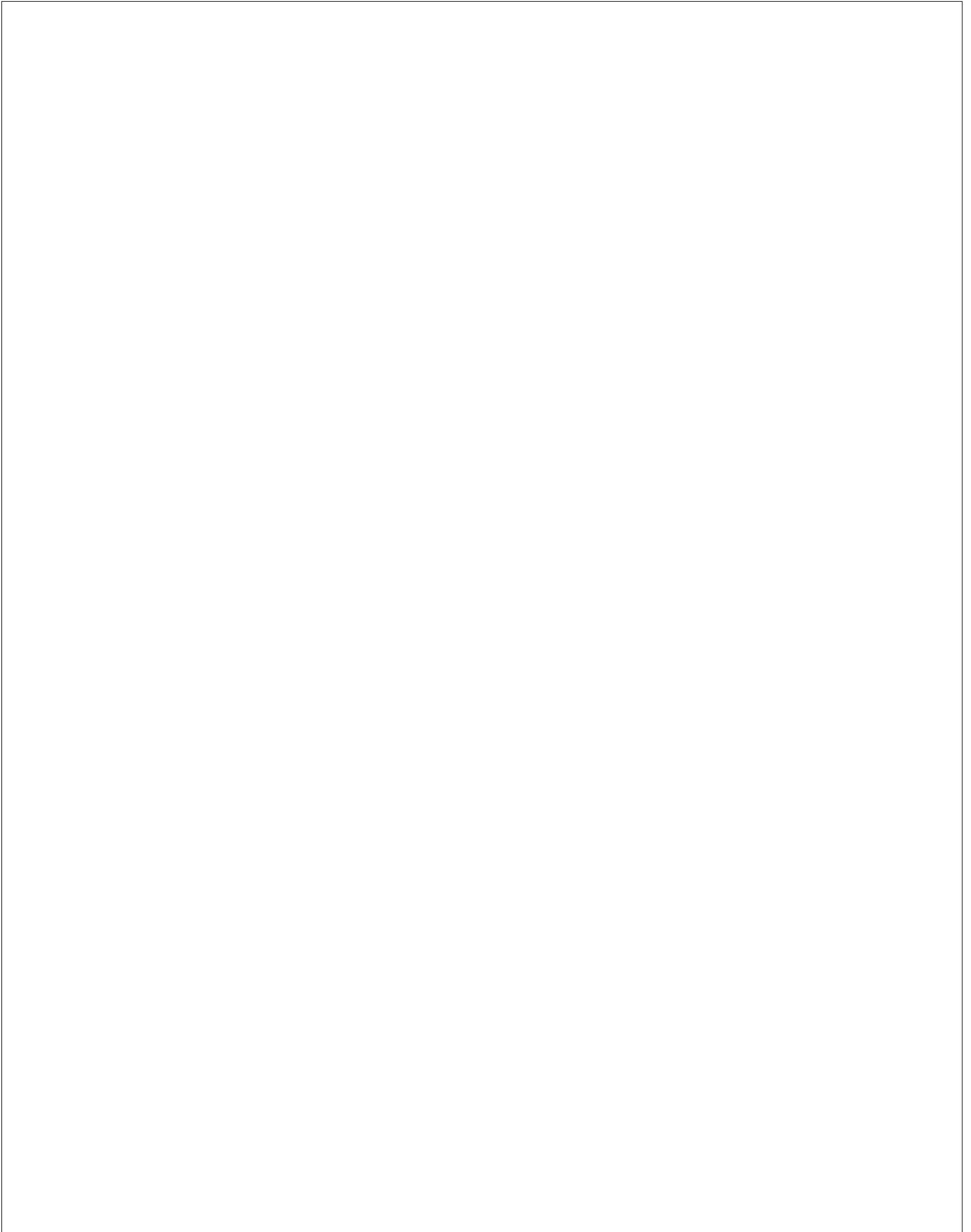
Els etcèteres és el vintè llibre de poesia visual d'aquest cicle i desplega una varietat tècnica poc habitual. Consta d'una sèrie numerada de vint-i-vuit poemes visuals que presenten uns ecos de vegades temàtics, de vegades formals, de vegades cromàtics –és un dels llibres de Brossa més acolorits– que mai no cerquen l'uníson, la unitat d'elements entorn d'un sol motiu. Tanmateix s'hi poden trobar força dels *leitmotive* de l'autor: hi és ben present la lletra A (la primera vocal, clau d'accés a totes les recerques poètiques, que ha esdevingut un dels signes distintius de l'obra brossiana), com també els elements de màgia i d'il·lusió (cartes de joc, màscares...).

De cap manera, però, els poemes visuals de Brossa no defugen l'actualitat més directa i violenta. En els últims anys d'un règim franquista particularment empedreït, el poeta utilitza la superfície plàstica de la pàgina en blanc per a apropiars'hi d'elements banals que evoquin, sovint de forma el·líptica, la política del moment, l'«ara i aquí» d'un testimoni de la història. La paraula «Barcelona», que apareix gairebé xifrada, defineix ja des del començament del llibre el lloc de l'acció. També el temps hi és evocat en el poema «Tic tac». Brossa presenta una visió del seu país certament complexa. Si alguns poemes com ara «La sardana» són clars homenatges a Catalunya, n'hi ha d'altres que proposen una visió crítica de la banalització d'espais simbòlics que el turisme ha perpetrat, com és el cas de la muntanya de Montserrat reduïda a una llista políglota de preteses atraccions. Aquesta crítica pren una altra dimensió si hom vincula aquest

poema a un dels moments clau de la protesta contra el règim: precisament el desembre d'aquell 1970, l'abadia va acollir la tancada d'una bona colla d'artistes i d'intel·lectuals –entre els quals el mateix Brossa– que protestaven contra el «procés de Burgos». Indirectament, el poema visual pren una dimensió fortament crítica: la lluita contra el franquisme esdevé explícita en la successió de dos poemes visuals situats en el quadre més general de l'eradicació dels règims totalitaris.

L'alternança de temes s'inscriu en la constant negativa de Brossa a elaborar un discurs tancat o predefinit sobre el món del qual ell és testimoni. També era reticent a atorgar un to únic als seus llibres de poesia visual, els quals gairebé sempre alternen la denúncia violenta o solemne amb la reflexió sobre el llenguatge i el plaer de la il·lusió, per bé que aquesta darrera acabi prenent, per contigüitat, un aire força transcendent.

L'edició d'*Els etcèteres* representa la primera aparició d'un llibre de poesia visual inèdit de Joan Brossa d'ençà de la seva mort (la darrera publicació d'un volum complet, del ja llunyà 1996, ha esdevingut intrombable) i alhora la primera d'aquest gènere que s'esdevé a França. A més, ens ofereix la rara oportunitat –molt rara, fins i tot a Catalunya–, de poder contemplar els poemes visuals de Brossa en el seu context de composició, és a dir, el llibre.

GLÒRIA BORDONS

JOAN BROSSA I ELS INFINITS ETCÈTERESS

Inicio aquestes ratlles congratulant-me doblement, tant per la primera edició d'un llibre inèdit de poesia visual de Joan Brossa (1919-1998) d'ençà de la seva mort com pel fet d'editar-se a França, la qual cosa contribuirà a donar a conèixer el Brossa poeta més enllà de les nostres fronteres, tot introduint-lo per la porta gran de la poesia visual.

El poemari *Els etcèteres* és producte de la febre creadora visual que Brossa experimentà l'any 1970, com bé explica Marc Audí en la petita introducció d'aquest volum. És un bon exemple de la poesia visual que per aquelles dates s'estenia per tot Europa i que, des de la poesia concreta brasilera o alemanya¹ a la poesia espacialista de Pierre Garnier², creava un llenguatge universal per expressar qüestions essencials, per reflexionar sobre el mateix llenguatge o per criticar el capitalisme o qualsevol forma d'autoritarisme. Però Brossa portà aquest tipus de poesia lletrista cap a un terreny molt particular gràcies a la seva trajectòria literària. La seva experiència anterior es movia en terrenys llindars de l'avantguarda propers al surrealisme i al dadaisme molt més vinculats a la literatura que a la plàstica.

1. Eugen Gomringer seria l'iniciador de la poesia concreta a Europa a partir del seu llibre *Konstellationen* de 1953. Paral·lelament, l'any 1952, Décio Pignatari i Augusto i Haroldo de Campos, hereus de l'art concret, editen el núm. 1 de la revista *Noigandres* al Brasil i funden poc després la poesia concreta.

2. L'any 1963 edità el seu *Manifeste pour une poésie nouvelle, visuelle et phonique*. París: A. Silvaire.

És ben sabut que Joan Brossa fou cofundador de la revista *Dau al Set*, la qual revolucionà l'ambient cultural dels obscurs anys cinquanta a Catalunya i, de retruc, a Espanya. Joan Brossa fou l'ànima del grup i així ho reconeixen els seus companys: Antoni Tàpies, Joan Ponç, Modest Cuixart i Arnau Puig, el qual ha escrit abundantment sobre el tema³. El poeta barceloní, a part de ser el rei de les bromes, era reconegut per tots com a dramaturg i com a poeta. Si observem els diversos textos amb què col·laborà en la revista ens adonarem de la diversitat formal amb què Brossa havia iniciat la seva carrera literària: sonets, romanços, odes, proses, teatre⁴ i el que podríem anomenar ja gairebé «poesia visual»⁵. En totes aquestes formes s'hi pot veure el que el mateix Brossa anomenà neosurrealisme: el fet d'apropriar-se de les tècniques introspectives dels surrealistes però dins d'uns temes i unes formes que el mateix Brossa s'havia anat fent seus.

Entre totes aquestes formes primerenques destaca el teatre, per moltes raons. En primer lloc, aquest gènere estigué ja en els seus primers assajos d'escriptura literària durant la dècada dels quaranta. D'altra banda, l'obra sencera de Brossa està amarada de teatre, encara que no ho sigui pròpiament. Com ha escrit Enric Granell: «Es el teatro de Joan Brossa en mucha mayor medida que su poesía el origen del mundo de *Dau al Set*»⁶.

3. Vegeu, entre d'altres, Arnau Puig. *Històries de Dau al Set. 50 anys*. Barcelona: Editorial Thassàlia, 1998, p. 87.

4. Cal dir, de tota manera, que Brossa anomenava el seu teatre «poesia escènica» i, de fet, aquestes peces eren normalment més poètiques que alguns dels poemes que podem trobar a *Dau al Set*.

5. L'etiqueta «poesia visual» Brossa no la usà fins molt més tard. En aquells anys la poesia que contenia elements plàstics, l'anomenava «poesia experimental».

6. Enric Granell. «*Dau al Set*, una conjunción de volcanes desconocidos», dins del catàleg *Dau al Set en el setenta aniversario del primer número de la revista*. Madrid: Ibercaja, 2008, p. 71-79.

Efectivament, cal tenir en compte que les primeres obres teatrals de Brossa formaren part de la vida del grup, ja que foren representades pels seus mateixos membres davant de vegades d'un sol espectador i perquè l'ambient del grup era en gran part també teatral. Aquest esperit es tradueix no només en les obres dramàtiques sinó també en d'altres textos relacionats amb la prestidigitació com els publicats al número de gener de 1950⁷ i que, en certa manera són força semblants a les accions espectacle que després anomenà «postteatre»⁸.

L'estranyament que produeixen aquestes accions i l'humor i l'absurd amb què s'envolten situen aquests textos en l'òrbita del dadaisme. Una bona mostra podria ser una de les escasses col·laboracions visuals de Brossa a *Dau al Set*: al mig del número d'abril de 1950 apareixia una cartolina, vermella per un costat i verda per l'altre, en la qual hi havia un seguit de noms d'ocells. El lector n'havia de guixar el que volgués. D'aquesta manera, convertia l'aportació visual en un joc, una acció en què el lector-espectador hi tenia un paper important.

Aquesta teatralitat també és present en *Els etcèteres*: alguns poemes porten referències teatrals, com ara el que inclou una màscara o el que porta per títol «Bitllet de Banc de teatre»; i d'altra banda, els jocs realitzats amb les lletres són autèntiques posades en escena, en què qualsevol transformació és possible (com ara la efa fotografiada de front i de perfil).

La producció teatral de Brossa és molt abundant. Segons Xavier Fàbregas⁹ «el teatre de Joan Brossa ocupa una extensió de prop de quatre metres

7. Reproduïts a *Vivàrium*. Barcelona: Edicions 62, 1971, p. 68-69.

8. I que, com diu el mateix autor, foren escrites entre 1946 i 1962.

9. Xavier Fàbregas: «Introducció al teatre de Joan Brossa. Joan Brossa en terra de meravelles» in Joan Brossa, *Poesia escènica I 1945-1954*. Edicions 62: 1973, p. 5.

de longitud per mig d'amplada», amb una suma total de cent dotze peces escèniques. Des de 1944, no parà d'escriure obres teatrals de tot tipus (obres d'acte únic, accions, ballets, obres de tres actes, monòlegs de transformació, accions musicals, strip-teases, etc.). Però el 1968 aturà la seva producció i considerà tancat el seu cicle dramàtic. En declaracions a Jordi Coca, el poeta digué «Arribes a un moment que anar acumulant obres, quan ja tens una idea exacta del que vols fer, resulta mancat de sentit»¹⁰.

El tancament del cicle dramàtic coincideix amb la publicació de *Poesia Rasa* (compendi d'obres poètiques escrites entre 1943 i 1959) l'any 1970 i amb la intensificació de l'obra visual. Des del 1959 havia anat fent recerques a les *Suites visuals*, però els 44 llibres dels *Poemes habitables* són l'explosió d'aquest tipus de llenguatge. A part d'això, a la poesia *strictu senso* també hi hagué un gir: d'una banda l'any 1968 escriu *Fora de l'umbracle* sota la influència del maig francès i amb una autèntica barreja de poemes visuals amb poemes curts que de vegades són una pura transcripció de la realitat. Com a conseqüència, la sèrie de llibres que escriurà entre 1969 i 1975: *Els entra-i-surts del poeta. Roda de llibres*¹¹ són un autèntic aiguabarreig entre poesia visual i literària. De l'altra, l'any 1969-1970 realitza un llibre de sonets, *Flor de fletxa*¹², ple de poemes amorosos, en què l'estimada es mou en un terreny casolà ple de metafòric però alhora farcit d'un llenguatge senzill i quotidià, contrapuntats per d'altres sonets de caràcter més polític i social (molts dels quals parteixen d'eslògans del maig francès de 1968), com ara el conegut «Revolució construïda» que acaba dient «i escampa la certesa que res no / ens cal sinó la Revolució». Aquest aire de llibertat s'adiu amb la tria de la poesia visual

10. Jordi Coca. *Joan Brossa o el pedestal són les sabates*. Barcelona: Editorial Pòrtic, 1971, p. 149.

11. Publicats per l'editorial Alta Fulla entre 1983 i 1989.

12. Publicat a Joan Brossa. *Rua de llibres (1964-1970)*. Sant Joan Despí: Editorial Ariel, 1980.

com una nova forma d'expressió. Així hem d'entendre el sonet final del recull: «Començament a manera de final»

[...] I, a la claror madura del poema,
de nou m'acomio del sonet¹³
i, aventurer, me'n vaig per la paret.

Al mig del mar penso plantar un avet,
penso avançar pels mots sense cap gerra
i mots enllà trobar una nova terra.

La nova terra fou la poesia visual. En una resposta a una pregunta sobre les llengües a què havia estat traduït, en la mateixa entrevista de Jordi Coca abans citada, Brossa deia: «Veus?, la poesia visual no té aquests problemes. El seu llenguatge és com l'esperanto. Ara treballo en un cicle de poemes expressats amb estris usuals que van substituïnt els signes. EL LENGUATGE HA DEIXAT DE SER L'ÚNIC VEHICLE APTA PER A INCLOURE CONTINGUTS I FORMES POÈTICS»¹⁴.

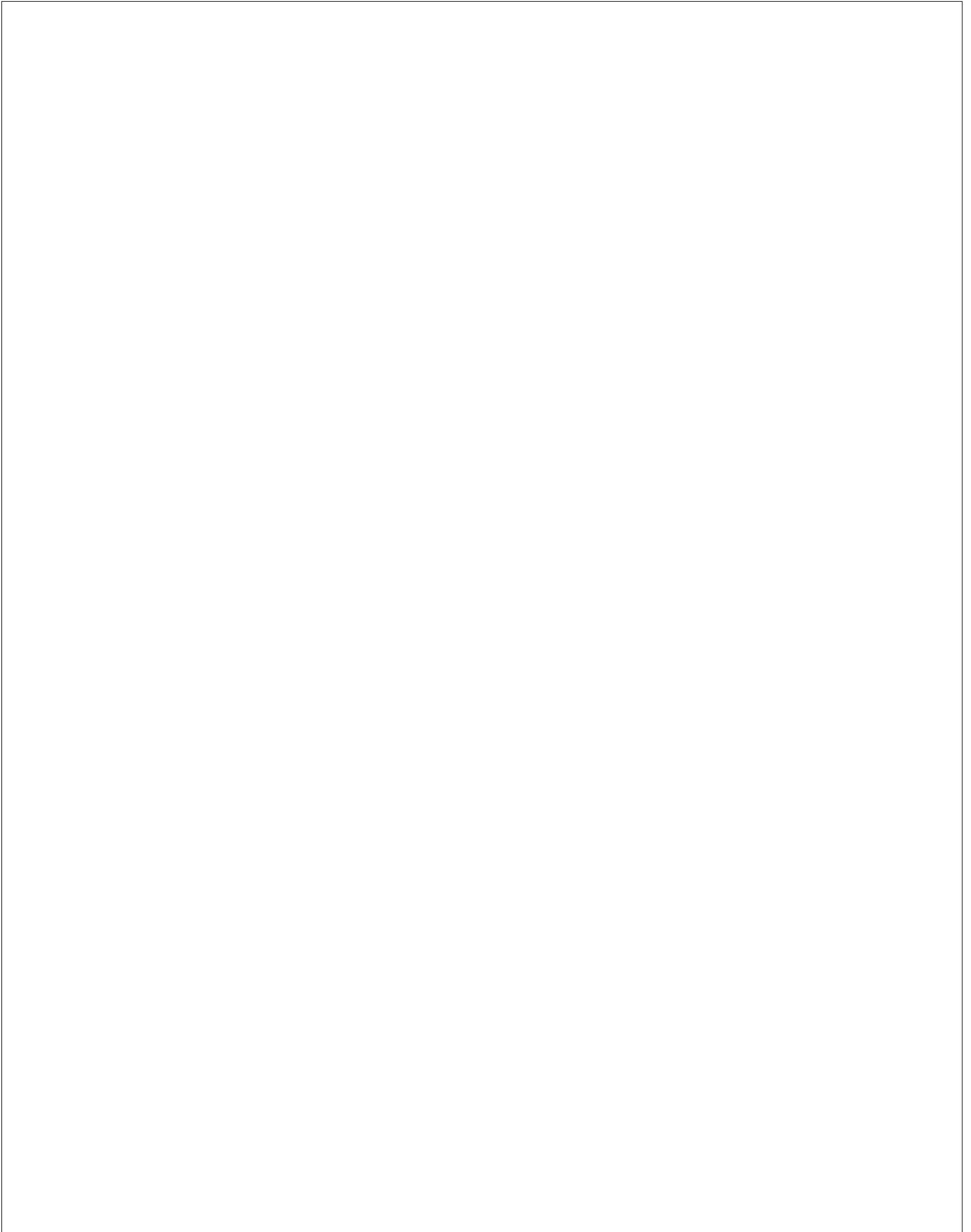
Parlar de les formes brossianes és acabar sempre amb *etcètera*, per la multiplicitat de registres amb què treballà. De tots, la poesia visual és la

13. No era la primera vegada que Brossa s'acomiaava del sonet. L'any 1954, al llibre *Malviatge!* ja ho havia fet i també el 1965 a *Sonets del vaitot*. Tampoc aquesta vegada seria la definitiva, ja que el 1974 hi reincidiria a *Els ulls de l'òliba*. A partir de 1976, substituï aquesta forma per les sextines, amb les quals experimentà fins a 1986.

14. No obstant això, cal tenir en compte que de vegades els poemes visuals també presenten dificultats de traducció, ja sigui pel títol o ja sigui perquè el contingut és intrínscament català, com ha demostrat John London, en el capítol 4 del seu llibre *Contextos de Joan Brossa. L'acció, la imatge i la paraula*. Barcelona: Edicions UB, 2010.

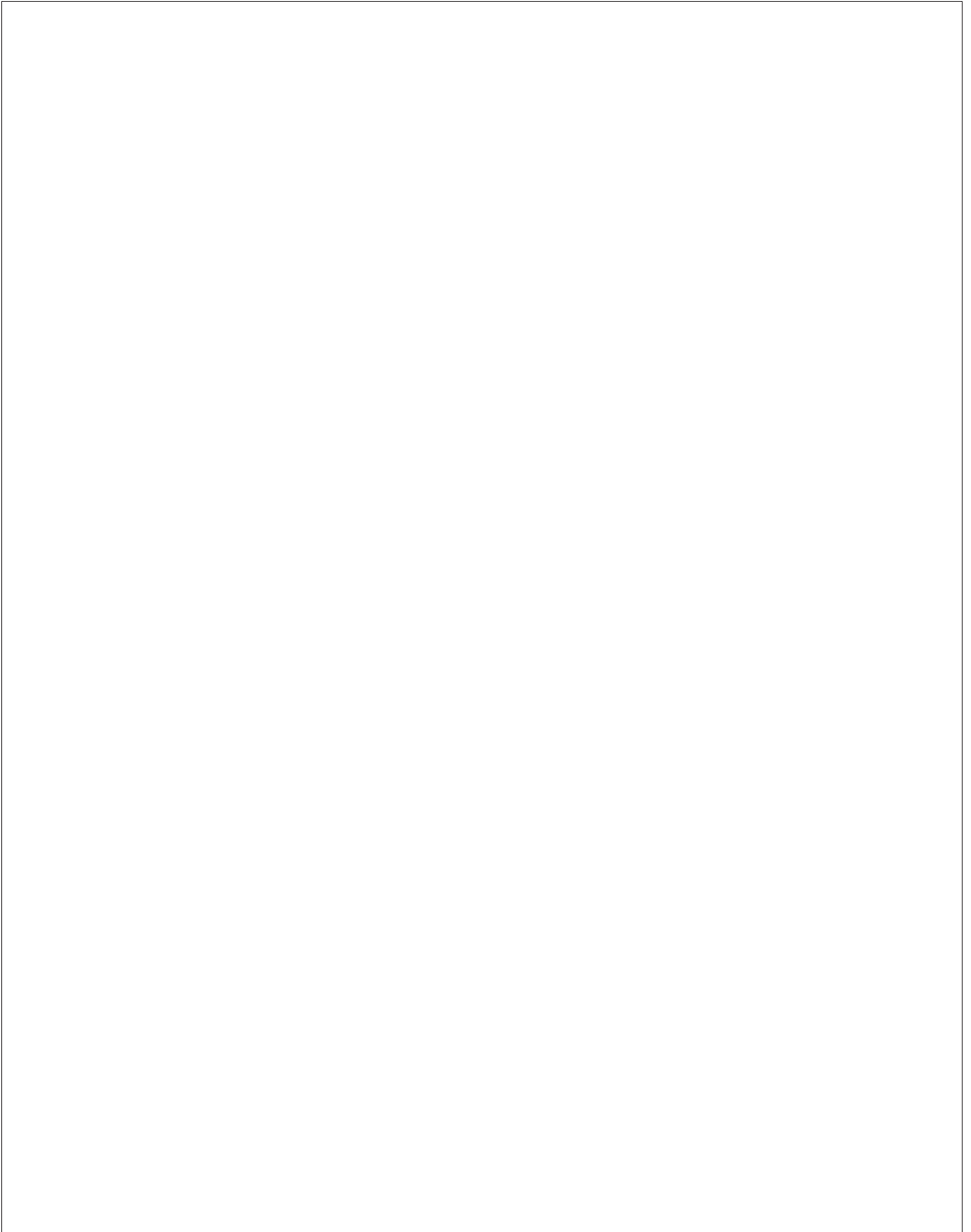
que permet creuar fronteres molt més fàcilment. El llenguatge de lletres, d'il·lustracions i d'altres tipus de signes és universal i el lector, lliure per interpretar-los, construeix el significat a partir de la seva experiència i dels suggeriments de les imatges.

Barcelona, agost de 2011

BIBLIOGRAFIA (SELECCIÓ)

- *Em va fer Joan Brossa*, Cobalto, 1951.
- *Poemes civils*, Edicions R. M, 1961.
- *El saltamartí*, Ocnos, 1969.
- *Poesia rasa*, Ariel, 1970.
- *Poesia escènica*, Edicions 62 (6 vols.), 1973-1983.
- *Poemes de seny i cabell*, Ariel, 1977.
- *Rua de llibres*, Ariel, 1980.
- *Ball de sang*, Crítica, 1982.
- *Els entra-i-surts del poeta. Roda de llibres (1969-1975)*, Alta Fulla, 1983-1989.
- *Viatge per la sextina*, Quaderns Crema, 1987.
- *Passat festes*, Empúries, 1995.
- *Sumari Astral i altres poemes*, Edicions 62-Empúries, 1999.

AQUEST ÀLBUM S'HA IMPRÈS A ESPACE IMPRIMERIE,
LA REPRODUCCIÓ DE LES VINT-I-NOU PLANXES FOTOGRAVADES PER (SIC)
EN GALERIA PACK PLUS, I ELS TEXTOS,
COMPOSTOS PER (SIC) EN BODONI, EN PAPER VERJURAT NATURAL:

- DOS-CENTS CINQUANTA EXEMPLARS NUMERATS
D'I A 250 A LA VENDA,
ELS CENT-CINQUANTA PRIMERS EXEMPLARS EN FRANCÈS,
ELS CENT SEGÜENTS EN CATALÀ,

- CENT EXEMPLARS NUMERATS
D'I A C RESERVATS
PER A LA FUNDACIÓ JOAN BROSSA
I PER A CIPM,

- CINQUANTA EXEMPLARS MARCATS
PER A LA PREMSA QUE CONSTITUEIXEN L'EDICIÓ ORIGINAL DE:

ELS ETCÈTERES

ACABADA D'IMPRIMIR EL 25 DE SETEMBRE DE 2011

DIPÒSIT LEGAL : 09/2011 - EDITOR : 0092
ISBN : 978-2-909097-91-6

